

overdenkingen. Het was klaarblijkelijk niet de bedoeling allerlei actuele kerkelijke kwesties in dit blad te behandelen. Daardoor maakt het achteraf een nogal saaie indruk, en dat was ook het gevoel van nogal wat tijdgenoten. Anderen hebben het blad daarom wellicht gewaardeerd.

In de jaren veertig van de vorige eeuw was J.A.M. Mensinga één van de gezichtsbepalende redacteurs,⁶ in 1851 nam J.J. van Toorenenbergen zijn plaats in.⁷ Pas onder het redacteurschap van Van Toorenenbergen waagde het blad zich aan kritische beschouwingen over het synodale beleid. Het won daarmee aan leesbaarheid, maar deze koersverandering kwam te laat om het blad zijn officiële status terug te bezorgen.

Per 1 januari 1847 verscheen het tijdschrift *De Hervorming. Tijdschrift voor de Nederlandsche Hervormde Kerk*.⁸ Dit maandblad werd uitgegeven door de firma Joh. Noman en Zn te Zaltbommel, de redacteur is niet bekend.⁹ Was dit wellicht C. Hooijer, de bekende Zaltbommelse predikant, die al herhaaldelijk met Noman zaken had gedaan?¹⁰ In ieder geval was de bedoeling van het blad 'de draad der Hervorming in het Hervormde kerkgenootschap' weer op te nemen. Maar wat men daarmee beoogde, wordt nergens duidelijk.¹¹ Ook de inhoud van de twee bewaard gebleven nummers is op dit punt nietszeggend. Uit de correspondentie die de uitgever met de synode heeft gevoerd, blijkt echter overduidelijk hoe hij zijn blad probeerde af te bakenen ten opzichte van de *Boekzaal*. Dat blad, aldus Noman, komt als maandblad bijna altijd te laat met de kerkelijke berichten, en bovendien bevat het geen kerkelijke of theologische beschouwingen. De uitgever van *De Hervorming* zou deze leemten graag opvullen, en het blad zou, zodra de gewenste monopoliepositie wordt verleend,

6. Andere redactieleden zijn mij niet bekend. Zie over Mensinga S.B.J. Zilverberg, 'Johannes Aletta Marinus Mensinga', in: D. Nauta e.a. (red.), *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme I-III* (Kampen 1978-1988), aldaar II, 322-324.

7. Zie over hem A.W. Meeder, *Johan Justus van Toorenenbergen. Meer dan een atleet van historici* (Kampen 1988).

8. De uitgever heeft klaarblijkelijk, hangende de discussie in de ASC en de synode, zijn goede wil wens te tonen. Het blad is niet aanwezig bij de bibliotheken die meedoen aan het CCP-project noch in het streekarchief te Zaltbommel en het Provinciaal Archief Gelderland te Arnhem. Het Persmuseum te Amsterdam heeft een exemplaar d.d. 15 januari 1847 en d.d. 15 juli. Daarin wordt de redactie niet genoemd. In het *Verslag*, 20, wordt melding gemaakt van het feit dat dit blad per 1 januari 1850 ophield te verschijnen.

9. Dat geldt ook van ander bladen. Vaak is slechts via een omweg te achterhalen wie er in de kerkelijke bladen schreven en wie er zitting hadden in de redactie.

10. Zie over hun relatie hieronder.

11. De volgende gegevens zijn ontleend aan de prospectussen die bewaard zijn gebleven in de collectie van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels te Amsterdam (VBBB).